

ANALÝZA A POROVNÁNÍ STARŠÍ SEKUNDÁRNÍ LITERATURY K FRANKISMU: HEINRICH GRAETZ A ALEKSANDER KRAUSHAR

ADAM BAUDIŠ / DOMINIKA ŠIMLOVÁ
HUSITSKÁ TEOLOGICKÁ FAKULTA UNIVERZITY KARLOVY
HUSSITE THEOLOGICAL FACULTY OF CHARLES UNIVERSITY
adam.baudis@seznam.cz
simlova.d@gmail.com

AN ANALYSIS AND COMPARISON OF THE SECONDARY LITERATURE RELATED TO FRANKISM: HEINRICH GRAETZ AND ALEKSANDER KRAUSHAR

Abstract: Frankism, a new religious movement of the late 18th century, has presented a controversial theme in Jewish historiography nearly since its inception in the first half of the 19th century, and it is still controversial today, mostly because of continuous reiteration of the politicized statements made in those times and promoted by experts such as Gershom Scholem. In the paper presented here we aim to show the evolution of these interpretations evident in the example of two influential historians of Judaism—Heinrich Graetz and Aleksander Kraushar— whose opinions on Frankism were, as we argue here, highly influenced by their personal views on Judaism. While Graetz presents a more traditional approach based on his distrust towards Jewish mysticism, Kraushar represents the beginnings of the modern research influenced by his personal views on assimilation and his critique of traditional Judaism.

Keywords: Frankism; historiography of the 19th century; Heinrich Graetz; Aleksander Kraushar
THEOLOGICAL REVIEW, Vol. 92, 2021, No. 2, Number of Article 4, p. 189 – 200.
DOI: 10.14712/12117617.92.2.4

1. Úvod

Předmětem studie je analýza textů od Heinricha Graetze (1817–1891) a Aleksandra Kraushara (1843–1931), kteří se ve svých historiografických spisech zabývali frankismem. V předloženém výkladu lze frankismu rozumět jako synkretickému náboženskému hnutí, v jehož učení jsou zkombinovány prvky kabaly, šabatiánské teosofie, motivy odvozené z katolického mariánského kultu i aspekty tradičního rabínského judaismu.¹ V čele hnutí stál Jákob Lejbowicz (1720–1791), známý

---

¹ MACIEJKO, Pawel. *The Mixed Multitude Jacob Frank and the Frankist Movement 1755-1816*. USA: University of Pennsylvania Press, 2011. ISBN 978-0-8122-4315-4. s. 170.

pod jménem Jákob Frank, který byl jeho zakladatelem a také ústřední postavou, později spolu se svou dcerou Evou.

Frankismus je v literatuře běžně dáván do souvislosti se šabatianismem² a v jeho nauce je důraz kladen na význam učení knihy Zohar, klíčového díla židovské kabaly.³ Lze konstatovat, že frankismus byl tematizován badateli buď z pozice výzkumu židovské mystiky anebo z pozice výzkumu židovské historie. Obě pozice měly dalekosáhlý vliv na chápání tohoto hnutí v rámci židovských studií. Stěžejní teologickou reflexi frankismu z pozice výzkumu židovské mystiky a kabaly nabídl Gerhard Gershom Scholem (1897–1992). V případě jeho odkazu dochází v současnosti ke konsenzu badatelů, že Scholemovo uchopení kabaly bylo formováno ideologicky, konkrétně v rámci nacionální a anarchistické teologie.⁴ Z důvodu ideologického pozadí Scholema zůstává jeho dílo vhodnou ilustrací „politizace výzkumu studia židovské mystiky a kabaly“, které se věnuje náš projekt s názvem *Depolitizace studia židovské mystiky: teologická reflexe literatury pražských frankistů*.

Zájem této studie se soustředí na pozici židovské historiografie a reflexi frankismu v ní. Výchozím bodem jsou textové analýzy děl badatelů 19. století, H. Graetze a A. Kraushara, kteří svými pracemi značně přispěli k vytvoření obrazu frankismu v oboru židovských studií a spolu s Peterem Beerem⁵ byli jedni z prvních histori-

² Když ve své stěžejní knize *Major trends in Jewish Mysticism* hovoří G. Scholem o „frankismu“, myslí tím poslední fázi vývoje šabatianského hnutí viz SCHOLEM, Gershom. *Major trends in Jewish mysticism*. New York: Schocken Books, 1995. ISBN 0805210423. s. 315-320. Obdobně, v knize *The Wisdom of the Zohar* je slovník autora nepochybnou známkou jeho názorové spřízněnosti s dalšími kritiky šabatianismu a frankismu. Viz TISHBI, Isaiah; LACHOWER, Fischel. *The Wisdom of the Zohar: Volume I*. Transl. David Goldstein. Portland: The Littman Library of Jewish Civilization, 1991. ISBN 978-1-874774-28-0. s. 28 a 38-43.

³ Kabala jakožto „různorodá a měnící se kulturní formace dosahující značné symbolické moci“ v židovských komunitách a od svého vzniku/pojmenování byla objektem jak pozitivních, tak negativních přístupů. Za vyvrcholení přístupů ke studiu kabaly je pokládán Gerschom Scholem a jeho rozsáhlé dílo. Výčet přístupů ke kabele viz HUSS, Boaz. *Authorized Guardians: The Polemics of Academic Scholars of Jewish Mysticism against Kabbalah Practitioners*. In HAMMER, O.; STUCKRAD, von K. *Polemical Encounters: Esoteric Discourse and its Others*. Leiden: Brill, 2007. ISBN 978-90-04-16257-0. s. 82.

⁴ HUSS, Boaz. *The Theologies of Kabbalah Research*. *Modern Judaism*, 2014. 34(1): 3-26, s. 3. Další texty o ideologickém ukotvení G. Scholema viz BIELE, David. *Gershom Scholem Kabbalah and Counter-History*. Cambridge: Harvard University Press, 1979.; MAGID, Shaul. *Mysticism, History and a „New“ Kabbalah: Gerschom Scholem and the contemporary scene*. *The Jewish Quarterly Review*. University of Pennsylvania, 2011, 101(4): 511 - 525.; ATWOOD, Daniel. *Gerschom Scholem: Scholar or Ideologue?*. 2014.

⁵ Již roku 1823 publikoval pedagog a historik Peter Beer (1755/58–1838) druhý svazek spisu *Geschichte, Lehren und Meinungen aller bestandenenen und noch bestehenden religiösen Sekten der Juden und der Geheimlehre oder Cabbalah*, který obsahuje důležitá svědectví o frankistickém hnutí a jeho nauce. Důležité pasáže k frankismu viz BEER, Peter. *Geschichte, Lehren und Meinungen aller bestandenenen und noch bestehenden religiösen Sekten der Juden und der Geheimlehre oder Cabbalah*: Zweiter Band. Brno: Josef Georg Taßler, 1923. S. 309-401. Stručně k životopisu P. Beera a jeho odkazu viz LEININGER, Vera. *The Story of a Maskil in Bohemia: Peter Beer, 1755/58–1838*. *World Congress of Jewish Studies* 12.B (2000): s. 155-163.

ků, kteří tematizovali frankismus. Heinrich Graetz⁶ pocházel z tradiční rabínské židovské rodiny a působil jako učitel židovských dějin a biblických studií na půdě židovského teologického semináře ve Vratislavi.⁷ Řadil se k historicko-pozitivnímu směru v bádání, nicméně zastával tradiční stanoviska tehdejšího normativního, též ortodoxního, směru judaismu a vymezoval se vůči snahám reformního hnutí.⁸ Jeho dílo, zejména jedenácti svazková *Historie Židů*,⁹ dodnes představuje bázi a významný zdroj pro studium židovské historie. Graetzův, pro mnohé kontroverzní, způsob prezentace židovských dějin se stal objektem polemických diskuzí a terčem mnohých kritik.¹⁰ V kontextu reflexe frankismu se zvláště problematickým charakteristickým znakem v Graetzově odkazu ukazuje být jeho negativní postoj k formacím, jako byla kabala a (novověký) chasidismus, jež považoval za zhoubné skupiny v rámci judaismu.¹¹ O frankismu, v jehož nauce hrály kabalistické důrazy významnou roli, a jeho představiteli Jákobu Frankovi se v *Historii* nachází pouze pár zmínek.¹² Hlavní dílo o frankistickém hnutí představuje Graetzův kratší

⁶ Základní orientace v Graetzově životopise a přehled relevantní sekundární literatury je k dispozici v encyklopediích: ETTINGER, S.; PYKA, Marcus. Graetz, Heinrich. In SKOLNIK, Fred; BERENBAUM, Michael (ed.). *Encyclopaedia Judaica*. Detroit: Macmillan Reference USA in association with Keter Publishing House, Jerusalem 2007. ISBN-13: 978-0-02-865945-9 (vol. 8). s. 26-29.; nebo v GRAETZ, Michael. Graetz, Heinrich. In MÜLLER, Gerhard, ed. *Theologische Realenzyklopädie*. Band 14., Gottesdienst - Heimat. Berlin: Walter de Gruyter, 1985. ISBN 3-11-008583-6. s. 112-115.

⁷ VINKLÁT, Marek. Proměna rabínského vzdělání v období sekularizace. *Theologická revue*, 2013, vol. 84, s. 387.

⁸ Graetzova stanoviska k reformě judaismu lze vhodně ilustrovat na příkladu polemik, které vedl s čelním představitelům reformního hnutí, Abrahamem Geigerem (1810-1894), a které se objevovaly především v časopise *Jüdische Zeitschrift für Wissenschaft und Leben*. Historik M. Meyer analyzoval vztah obou badatelů. Jeho shrnutí viz MEYER, Michael A. From Combat to Convergence: The Relationship between Heinrich Graetz and Abraham Geiger. In WIESE, Christian; SMOLLET, Brian (ed). *Reappraisals and New Studies of the Modern Jewish Experience: Essays in Honor of Robert M. Seltzer*. Leiden: Koninklijke Brill, 2015. ISBN 978-90-04-28466-1. s. 145-161.

⁹ GRAETZ, Heinrich; BRANN, Marcus. *Geschichte der Juden von den Anfängen bis auf die Gegenwart*. Leipzig: Leiner, 1853-1870.

¹⁰ Metodou H. Graetze se zabýval německý historik Marcus Pyka, podle něj je Graetzova *Historie* běžně charakterizována jako „dějiny utrpení a učenců“ (z originálu „Leidens- und Gelehrten-geschichte“) viz PYKA, Marcus. Der Held als Schwächling? oder: Ein gemischter Charakter. Zur "biographischen Methode" in der Geschichte der Juden von Heinrich Graetz. In HÖDL, Klaus (Hrsg.). *Historisches Bewusstsein im jüdischen Kontext: Strategien - Aspekte - Diskurse*. ISBN 978-3706519298. s. 113.

¹¹ V rámci židovských studií existuje označení tzv. „hereziarchologie“ (z originálu „heresiarchology“), které označuje strategii vymezující se vůči „jiným“ židům (*the Other*), kteří nepatří do „správného“ (normativního, popř. ortodoxního) směru judaismu. Tuto strategii v židovské historiografii podle Rohrbacherové ustanovil a zastával H. Graetz. Viz ROHRBACHER, Angelika. Invisible Fences: The Construction of "Insiders" and "Outsiders" in Jewish Historiography. *Method and Theory in the Study of Religion* 28 (2016): s. 347.

¹² Konkrétně v 11. svazku *Geschichte der Juden von den Anfängen bis auf die Gegenwart: Beginn der Mendelssohnischen Zeit (1750) bis in die neueste Zeit (1848)*. Graetz se zde frankismu nevěnuje, odkazuje na svou práci *Frank und die Frankisten*, která se týkala pouze frankismu. Viz Graetz, H. *Geschichte der Juden von den ältesten Zeiten bis auf die Gegenwart*, Band 11, Leipzig: 1870, s. 28. Dostupné online na: <https://>

spis *Frank und die Frankisten: Eine Sekten-Geschichte aus der letzten Hälfte des vorigen Jahrhunderts*,¹³ který bude předmětem analýzy v další části studie.

Na rozdíl od Graetze pocházel polský historik, publicista, právník, básník a překladatel Aleksander Kraushar¹⁴ z asimilované židovské rodiny. Během lednového povstání roku 1863 pomáhal redigovat ilegální časopis *Prawda* a poloilegální *Niepodległość*. Roku 1867 dokončil studia práv a následně se až do poloviny 80. let věnoval advokátské praxi. Během ní se ale soustředil též na studium polské historie, a to zejména polských židů. Na tato témata vydal množství článků a publikací. Stal se také jedním ze zakladatelů Společnosti milovníků historie (Towarzystwo Miłośników Historii) a členem Lvovského dějepisného spolku (Towarzystwo Historyczne we Lwowie) a byl též členem Polské akademie věd. Již v letech 1865–1866 vydal dvoudílné dějiny polských židů¹⁵ a roku 1895 (opět dvoudílné) dějiny frankismu.¹⁶ Mimo to se věnoval také místní historii Varšavy. Svě menší práce a články často publikoval v časopisech podporujících asimilaci a sionismus, např. *Izraelita*.¹⁷ V letech 1900 až 1906 vydal osmivazkovou monografii o varšavském spolku přátel věd¹⁸ a roku 1921 získal Řád znovuzrozeného Polska čtvrté třídy.

Téma asimilace bylo pro Kraushara evidentně zásadní, již v některých svých raných básních upozorňoval na bídu neasimilovaných židů.¹⁹ Naplno se tomuto tématu začal věnovat někdy po roce 1885, kdy se díky naspøehnému majetku mohl uvolnit ze své advokátské praxe. V této době se jeho dům stal jedním z center varšavského kulturního života a také polského vlastenectví. Roku 1903 spolu

---

reader.digitale-sammlungen.de/de/fs1/object/display/bsb10570421_00001.html?contextType=scan&contextSort=score%2Cdescending&contextRows=10&context=Frank (3.10. 2020).

¹³ GRAETZ, Heinrich. *Frank und die Frankisten: Eine Sekten-Geschichte aus der letzten Hälfte des vorigen Jahrhunderts*. Breslau: Verlag der Schletter'schen Buchhandlung, 1868.

¹⁴ Ke Krausharovu životopisu viz např. MATERNICKI, Jerzy. Aleksander Kraushar. In: ROSTWOROWSKI, Emanuel (red.) *Polski Słownik Biograficzny, T. XV: Kozłowska Zofia - Kubacki Stanisław*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich - Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1970, s. 241-244. ŻEBROWSKI, Rafał. Kraushar Aleksander. In: *Polski Słownik Judaistyczny. Żydowski Instytut Historyczny*. Dostupné na: https://www.jhi.pl/psj/Kraushar_Aleksander (29. 9. 2020). POLONSKY, Antony. Kraushar, Aleksander. In: *Yivo Encyclopedia*. Dostupné na <https://yivoencyclopedia.org/printarticle.aspx?id=551> (29. 9. 2020).

¹⁵ KRAUSHAR, Aleksander. *Historia Żydów w Polsce, T. 1: Okres Piastowski*. Warszawa, 1865. KRAUSHAR, Aleksander. *Historia Żydów w Polsce, T. 2: Okres Jagielloński*. Warszawa, 1866.

¹⁶ KRAUSHAR, Aleksander. *Frank i frankiści polscy, 1726-1816: monografia historyczna osnuta na źródłach archiwalnych i rękopiśmiennych*. Kraków, 1895.

¹⁷ Více k časopisu *Izraelita* a jeho tendencím viz např. WEEKS, Theodore R. The Best of both Worlds: Creating the Žyd-Polak. In: *East European Jewish Affairs*, Vol. 34, No. 2, Winter 2004, s. 11-14.

¹⁸ KRAUSHAR, Aleksander. *Towarzystwo Warszawskie Przyjaciół Nauk 1800-1832. Monografia historyczna osnuta na źródłach archiwalnych, T. 1-8*. Kraków-Warszawa, 1900-1906.

¹⁹ Viz např. báseň „Handel! Handel!“ publikovanou v KRAUSHAR, Aleksander. *Listki. Zbiorek poezyj Aleksandra Kraushara*. Warszawa, 1863, s. 49-52. Dostupné na: <https://polona.pl/item/listki-zbiorek-poezj-alexandra-kraushara,MTU3NDkwNjE/62/#info:metadata> (29. 9. 2020).

se svou manželkou Jadwigou (roz. Bersohnovou, 1853–1912), se kterou se oženil roku 1885, dokonce konvertoval ke křesťanství, čímž veřejně deklamoval svou vizi židovské asimilace. V této době se také přestává věnovat psaní o židovské historii. J. Shatzky označuje Krausharův přístup za „totální asimilaci“,²⁰ neboť se postupně zcela odtrhl od judaismu. Z jeho pohledu totiž de facto nebylo možné být zároveň židem i Polákem. Pokud Kraushar ve svých dílech hovoří o Polácích, zahrnuje sem, na rozdíl od zmínek týkajících se židů, i sám sebe.²¹ Tento přístup mu ale patrně z pohledu vědecké práce mohl pomoci se lépe odprostit od předsudků k „neortodoxním“ směrům judaismu, včetně židovské mystiky a také frankismu, jehož popis v Krausharově již zmiňované knize *Frank i frankiści polscy* vykazuje příklon k nezaujatému líčení či minimálně snahu o něj.

Cílem této studie je tedy srovnání děl o frankismu dvou zmiňovaných autorů a poukázání na rozdíly v jejich přístupu a práci s frankistickými texty i v náhledu na frankismus obecně, a to na základě analýzy a představení hlavních charakteristik těchto děl.

2. Reflexe frankismu v díle Heinricha Graetze

Na prvních stranách spisu *Frank und die Frankisten*,²² kterým lze rozumět jako úvodnímu slovu autora, vysvětluje Graetz svou „povinnost historika“ a seznamuje čtenáře s použitými prameny. Graetzův „nelehký a svědomitý úkol“ v podobě historické kritiky spočívá v tom, že musí být „ukázána tvář šejdiře“ (s. 1). Již z úvodních vět lze vyvodit Graetzovo negativní stanovisko k osobnosti Jákoba Franka, které je nejvíce patrné ve zvoleném slovníku autora. Pro ilustraci uvádíme větu, ve které je Frank charakterizován jako „mazaný egoista, který využíval lidí a situací za ziskuchtivým účelem“²³ (s. 3).

Podnětem vzniku knihy tedy byla nutnost posouzení „švindlíře“ a také potřeba vymezení se vůči „zbožné glorifikaci“ Franka, kterou níže uvedeným spisovatelům Graetz vytýká, jelikož jsou podle jeho názoru Frankovy „sprostoty a podvody dostatečně zaznamenány“ (s. 1-2). Graetz se ohrazuje proti apologiím, „romantizujícím fejetonům“ a dílům, které osobnost Franka vnímají pozitivně.

²⁰ SHATZKY, Jacob. Alexander Kraushar and his Road to Total Assimilation. In: YIVO Annual of Jewish Social Studies, Vol. 7, 1952, s. 146-7, cit. podle WEEKS, Theodore R. *The Best of both Worlds*, s. 15.

²¹ WEEKS, Theodore R. *The Best of both Worlds*, s. 15.

²² GRAETZ. *Frank und die Frankisten: Eine Sekten-Geschichte aus der letzten Hälfte des vorigen Jahrhunderts*. 1868. V textu využívám úvozovek, do nichž zapisuji přeložené výrazy ze spisu, abych ilustrovala Graetzův slovník a použití slov. Odkazují na strany způsobem, že je vepisují do těla textu do závorek, jelikož zde analyzují pouze uvedený spis.

²³ „Er war nur ein schaluer Egoist und beutete die Menschen und Situationen zu gewinnsüchtigem Zweck aus.“

Mezi uvedená díla se řadí román *Odkaz rabína*²⁴ nebo monografický spis *Poláci v Offenbachu*.²⁵ Graetz rovněž obviňuje historika Petera Beera, který podle něho nese hlavní vinu na tehdejší vnímání Franka a jeho stoupenců, jelikož měl Beer podle Graetze ve frankismu jisté „zalíbení“, byl „zaujatý“ a neuvedl „své prameny“. Graetz se snažil vycházet z „autentických“ spisů archivářů a opírá se například o list Augusta Theinera z papežského dvora nebo polské prameny uvedené v monografii Skimborowicze (s. 5).²⁶ Beerova údajná „zaujatost“ není autorem blíže vysvětlena. Dále Graetz vychází z části spisu Jáкова Emdena,²⁷ kterého představuje jako člověka „charakteru spolehlivého a pravdu-milujícího“ (s. 8). Důvod, proč je pražský rabín a představitel normativního judaismu J. Emden (1697-1776) vnímán autorem pozitivně, není ve spisu objasněn.

Po citaci dalších použitých pramenů předkládá Graetz vlastní biografii Jáкова Franka, kterou lze považovat za jádro celého spisu. Z doby Frankova dětství upozorňuje Graetz zejména na Frankovy antipatie k Talmudu, které se u něj údajně projevovaly od útlého věku, anebo na oklamání vlastního otce, z čehož Graetz vyvodil širší závěr, totiž ten, že „lži a podvody“ jsou pro Franka „životními maximy“ (s. 12).²⁸

Dále Graetz popisuje Frankův zájem o židovskou mystiku, kterou označuje výrazy jako „kabalistický podvod“ (s. 16) nebo později jako „klam“ (s. 80) či „hokus pokus“ (s. 77). Z biografické části je rovněž patrný vztah Graetze ke knize Zohar, kterou nazývá „dílo lži Mošeho z Leonu“ (s. 15).²⁹ Frankismus je ve spisu identifikován s „kaciřským hnutím“ (např. s. 40) nebo se „sektou“ (s. 11). Největší intencí přívrženců raného frankismu bylo podle Graetze získání ochrany a podpory královské moci a následné disputace s talmudisty, respektive rabínskými autoritami. Frank byl podle autora poháněn především „pomstychtivými pohnutkami“ a jeho počínání je ve spisu nejčastěji interpretováno jako „pokrytectví“ (s. 48), které společně s „touhou po materiálním zabezpečení“ motivovalo i jeho konverzi ke křesťanství (s. 54). V životopisu Jáкова Franka je důležitým obdobím jeho zajetí a uvěznění v pevnosti Čenstochová. Podle Graetze došlo k uvěznění v pevnosti z důvodu „odhalení Frankova pokrytectví“ (s. 60). V souvislosti se zajetím je Frank nazván „arci-lhářem“ a je zdůrazněno, že i ve vězení se projevovaly Frankovy „podvody“

²⁴ BECKER, August. *Des Rabbi Vermächtniss*. Vydal Otto Janke. Berlin, 1866.

²⁵ SCHENK-RINCK, A. G.. *Die Polen in Offenbach-am-Main*. Frankfurt am Main, 1866.

²⁶ Graetz odkazuje na: THEINER, August. *Vetera Monumenta Poloniae et Lithuaniae*. Vaticanis. 1861.; SKIM-BROWICZ, Hipolit. *Żywot, skon i nauka Jakuba Józefa Franka*, Warszawa 1866.

²⁷ EMDEN, Jacob. *Gebet der Sabbatianer und Frankisten*.

²⁸ „Lügen und Betrügen, um schöne, blendende Hüllen zu haben, das war so ziemlich seine Lebensmaxime bis an sein Ende.“

²⁹ V originále jako „Lügenwerk des Mose de Leon“.

v podobě plánů, jak uniknout z pevnosti (s. 64-65). Ve spisu je uvedeno, že byl Frank osvobozen díky sledu historických událostí a následně se frankisté přesunuli na Moravu a dostávali peněžní podporu od Kateřiny II. z Ruska. Na tomto základě rozvíjí Graetz domněnku, že Frank byl i „ruským špiónem“ (s. 68). Cíle, které Frank kázal svým přívržencům v období na Moravě, byly podle Graetze „sprosté, jako (Frank) on sám“ (s. 71), přičemž „peníze“ a „pomsta“ byla jeho „nejoblíbenější témata“ (s. 71). Z celého spisu je Frank v této části nazýván nejvíce originálními přízvisky, například jako: „odhalený podvodník z Varšavy,... sabatiánský sektář ze Saloniky,... šarlatán“ (s. 77).

V závěrečné části Graetz popisuje přesun frankistů do Offenbachu, kde Frank koupil celý dvůr od zadluženého šlechtice. Zanedlouho potom Frank zemřel a chod sídla v Offenbachu vedla jeho dcera Eva, která se podle autora již dávno předtím propůjčila všem otcovým „švindlům“ (s. 78).³⁰ Graetz popisuje Evu jako „mazanou podvodnici“ (s. 84) a „kejklířku“ (s. 87), která náhle zemřela poté, kdy mělo dojít k vyšetřování zadluženého sídla v Offenbachu. Její smrt ale mohla být i podle Graetze jen dalším „podvodem“.

Shrnutí

Heinrich Graetz ve svém spisu *Frank und die Frankisten* nabízí jednostranné vysvětlení vnitřních motivací jednání Jákoaba Franka. Prostřednictvím hanlivého slovníku popisuje autor morální kvality čelních představitelů, Jákoaba a Evy Frankové. Jeho snahy o vysvětlení zejména Frankových pohnutek jsou zjednodušené a nic faktického o dějinách hnutí nevyprávějí. Východiskem Graetzova záporného hodnocení je podle našeho názoru důležité postavení kabalistického učení v rámci teologie frankismu, kterou Graetz vnímal apriori negativně. Dalším důležitým důvodem Graetzova důrazného odmítnutí hnutí je sociální postavení frankistů. Oproti zastáncům tehdejšího normativního, respektive ortodoxního, směru judaismu vedli frankisté velmi rozdílný způsob života, ostře kritizovali rabínské autority a život v ghettu.³¹ Důrazy frankistů byly zcela v rozporu s Graetzovými osobními postoji, který, jak bylo uvedeno výše, pocházel z tradiční rabínské židovské rodiny a zaujatě polemizoval s reformními zastánci judaismu. Prostřednictvím textové analýzy dějin frankismu v díle H. Graetze, tedy frankismu uchopenému jako hereze či kacířství, něčeho odlišného a morálně opovrženého v kontrastu s normativním směrem judaismu, lze předložit příklad strategie ideologického boje v rámci judaismu 19. století na území dnešního Německa, Polska a českých zemí.

³⁰ „Sie gab sich zu allen Schwindeleien ihres Vaters her und setzte das Geschäft nach dessen Tode fort.“

³¹ Zejména v tom pražském. Vycházíme z korpusu přeložených textů pražské frankistické literatury z projektu PRIMUS HUM/17/34. Připravovaná monografie k frankismu vyjde příští rok 2021.

3. Reflexe frankismu v díle Aleksandra Kraushara

Ve své knize věnované Frankovi a frankistům³² se Kraushar pokouší (v rámci možností dobového přístupu k vědě) o co nejvíce objektivní a historiograficky podložený popis tohoto tématu, což sám zmiňuje i v úvodní kapitole celého dvoudílného díla. Předchází autory, kteří se frankismu věnovali, zde osočuje z nedokonalé obeznámenosti s tématem a kritizuje je za jejich tenděčnost. Zvláště takto vyjmenovává své předchůdce Hipolita Skimbrowicze³³ a Heinricha Graetze (viz výše), kterému vytýká až fanatickou tenděčnost, špatnou práci se zdroji a špatnou znalost polštiny. Jeho hlavní výtkou je právě práce se zdroji a jejich nedostatečná reflexe. Kraushar se domnívá, že tito a další autoři, kteří na ně navazovali, se místo k původním textům uchýlili pouze k opisování starších prací (především díla H. Skimbrowicze) a šíření pomluv a legend,³⁴ které se během let okolo Franka a frankistů vyrojily. Oproti tomu se Kraushar zavazuje navrátit se ad fontes a znovu a pečlivě prostudovat zdroje k frankismu (sv. I, s. 7) a sám tvrdí, že jím předkládaná práce z těchto důvodů tenděční rozhodně není (sv. I, s. 32). Ve své knize následně pracuje s množstvím textů, pocházejících jak od Franka a frankistů (*Slova Pánova*, některé červené dopisy apod.), tak od různých protivníků či relativně nezávislých pozorovatelů (soudní spisy, pamflety, vzpomínky apod.). Nutno ovšem dodat, že Kraushar fakta zprostředkovaná přímo Frankem a frankisty příliš neproblematizuje.

I přes takto vytyčenou objektivitu je zřejmé, že Kraushar neměl o Frankovi valné mínění (jak lze vidět již z úvodu, viz sv. I, s. 10-15). Občas se o něm Kraushar zmiňuje jako o „dobrodruhu“ (např. sv. II, s. 16). Jednou je Frank označen dokonce jako „šílenec“ (sv. I, s. 237), ovšem ne ve smyslu duševní choroby, ale špatného chování. Pokud uvádí označení jako Pán, mistr či pravověrní (míněno frankisté), používá Kraushar zpravidla uvozovky. V průběhu knihy se také setkáváme s občasnými zmínkami o „tajemných obřadech“. Podle Kraushara neměly mít nic společného s judaismem ani s křesťanstvím, ovšem nijak konkrétněji je nepopisuje. Občas se zde setkáme s narážkami a obviněními spojenými s Frankovým vztahem k ženám, jedná se například o zmínky o harému („sultánské manýry“, sv. I, s. 238), služkách apod. Frank je také zmíněn jako sultán (sv. I, s. 113) s harémem vytvořeným „pod záminkou náboženského kultu“. Popisován je také sbor „sester“ („odali-sek“, např. sv. I, s. 115). Kraushar relativně otevřeně mluví o jeho sexuálním účelu.

³² Citujeme podle KRAUSHAR, Aleksander. *Frank i frankiści polscy, 1726-1816: monografia historyczna osnuta na źródłach archiwalnych i rękopiśmiennych*. Kraków, 1895. Při citaci se krom strany odkazujeme též na příslušný díl tohoto dvousvazkového díla.

³³ SKIMBROWICZ, Hipolit, *Żywot, skon i nauka Jakuba Józefa Franka*, Warszawa 1866.

³⁴ Chování Franka v Offenbachu a uzavřenost jeho dvora měly podle Kraushara vést k vytvoření mnoha legend, které následně přejali i někteří další autoři píšíci o frankismu (sv. II, s. 109).

Dále zmiňuje provozování polygamie a polyandrie (sv. I, s. 236) a hovoří i o orgiích a sexuálních praktikách, připomínajících zvyky, které „by bylo možné vidět“ mezi domorodci „na ostrovech Tichého oceánu“ (sv. I, s. 293). V Offenbachu se mělo pokračovat v „sodomitských praktikách“ a „panenském kultu,“ který „měl stejný význam jako na sultánském dvoře“ (sv. II, s. 108). Kraushar tyto věci většinou jen zmiňuje jako informaci, ale dále je nehodnotí.

Občas Kraushar užívá také slova „sekta“, ale spíše až v popisu pozdějších událostí, především po propuštění Franka z pevnosti v Čenstochové („sekta frankistů“ – např. sv. II, s. 24). Jako jeden z Frankových prohřešků vidí také vytváření „sekty“ v moderním Polsku (sv. I, s. 115), což se zřejmě neslučovalo s Krausharovými vlasteneckými představami. Z kontextu, který je s těmito událostmi spojen, je evidentní, že tento pojem chápe negativně a spojuje jej jak se zastaralostí, tak také s přetvářkou, neupřímností víry a snahou ovládat ostatní (viz dále).

Frank je Krausharem často prezentován jako pragmatik – když je to potřeba, chová se jako křesťan, jindy zase jako muslim apod. Zároveň ho vidí jako charismatickou osobnost a člověka, který si jde za svým cílem. Občas ale nepřímou říká, že jeho chování nebylo zrovna čestné (působení na nevzdělané lidi, snaha je oslnit, viz sv. I, s. 114 apod.). Frank měl, podle Kraushara, sám sebe prezentovat jako ochránce prostých lidí. Zároveň zmiňuje Frankovu tvrdou ruku a vyžadování plnění jeho příkazů (sv. I, s. 124). Lidé kolem něj pak měli být pro Franka jako nevolníci (sv. I, s. 176). S postupujícím časem u Kraushara přibývají zmínky o Frankově despotismu a důrazu na to, aby bylo bezpodmínečně uposlechnuto každé jeho slovo (např. sv. I, s. 236-7). Změna situace, kterou Kraushar vnímá evidentně negativně, podle něj nastala během událostí čenstochovského věznění a po něm.

Na druhou stranu prezentuje Kraushar frankisty jako „novátory a antagonisty talmudické nauky“ (sv. I, s. 78), což souzní s jeho vlastním názorem na asimilaci a pohledem na tradiční normativní judaismus. Vnímá tak toto hnutí i jako boj proti zastaralým pořádkům představovaným rabíny, jako „smělé konání proti tradici předků“ (sv. I, s. 54). Během popisu sporu rabínů a frankistů se Kraushar nezastává ani jedné strany a je skeptický i k důvodům intervence biskupa. Zmiňuje také fanatismus rabínů proti frankistům (např. sv. I, s. 97). V popisu nunciova dopisu Kraushar upozorňuje na hanící výrazy (vč. obvinění z polygamie – sv. I, s. 182), které jsou v něm použity, ale nekomentuje je (sv. I, s. 180). Pouze konstatuje, že byly použity k obvinění Franka. Teze o rituální vraždě apod. dává Kraushar do uvozovek a zřejmě je nepovažuje za realistické. Spíše se podle něj jedná pouze o obvinění vznesená rabíny. S odkazem na Jonathana Eybeschütze Kraushar upozorňuje, že Frankovo hnutí nebylo jediné, které se snažilo nějakým způsobem reformovat a změnit tradiční judaismus, ale jako jediné se od něj odtrhlo. O odtržení mluví

jako o „sektářství“ (sv. I, s. 212). Eybeschützovo hnutí jako jedno z větví šabatiánství popisuje Kraushar v 21. kapitole I. dílu.

Kraushar příliš nehodnotí obsah Frankovy nauky jako takové. Dokonce říká, že se v jeho projevech občas nalézají i momenty filosofického myšlení. Celkově o ní nemá příliš vysoké mínění, ale na druhou stranu přiznává, že je možné v ní najít i zajímavé myšlenky a považuje ji za „filosofický systém sui generis“ (sv. II, s. 65). Celkově ale Frankovo učení každopádně nepovažuje v zásadě za příliš odlišné od jiných „náboženských nauk civilizovaného světa“ (sv. II, s. 45). Krausharovi zde primárně vadí, že se Frankovo hlásání velkých pravd neshoduje s jeho činy, které míří k ovládnutí ostatních lidí a nikoliv ke slibované spáse (např. sv. II, s. 45-46). Kvůli tomu se měl z Frankova učení stát pouze „tajemný kult“ postavený na „zvířeckých instinktech“ (sv. I, s. 293). Zároveň Kraushar upozorňuje, že Frank nebyl v dějinách jediným, kdo takto zneužíval náboženskou nauku k vlastním účelům (sv. II, s. 64). Frank je tak v Krausharově knize pojat jako člověk vypočítavý, konající jen pro svůj vlastní prospěch, využívající důvěru obyčejných lidí, kteří chtěli lepší život, či hledali novou formu zbožnosti. Frank sám se měl prohlásit za proroka (sv. I, s. 279) a zároveň se snažit, aby jen on sám byl mesiášskou postavou a ústřední postavou kultu (sv. II, s. 67). Svě vlastní nauce (a možná i některým legendám o sobě) měl sám Frank podle Kraushara začít naplno věřit až ve stáří v Offenbachu (sv. II, s. 112-113).

Vývoj nauky (hlavně po Frankově smrti) dává Kraushar do souvislosti s dobovým zájmem o mystiku a okultismus a rozvíjejícím se zájmem o alternativní zbožnost, např. svobodné zednářství a teosofii, ale také o začínající sociální změny v evropské společnosti (sv. II, s. 184). Ti, kdo přestoupili k frankismu, se tedy měli prostřednictvím mesianismu, který se vzpíral starým pořádkům, snažit o dosažení evropské osvícené společnosti. Cílem mělo být dosažení obnovy celého lidstva (sv. II, s. 220). Tuto epochu frankismu již Kraushar označuje jako chaotickou „pseudo-nauku“ z níž si prostý člověk neodnese téměř nic, což má být podle Kraushara i záměrem (sv. II, s. 185). Smrt Franka je pak popsána jako „konec první části komedie sehrané rodinou Frankových“ (sv. II, s. 153). Po smrti Franka je život v Offenbachu popisován jako parazitický, zneužívající dary a neproduktivní (jak ze strany Evy, tak i ostatních členů dvora), celý čas měl být vyplněn zahálkou (sv. II, s. 173-174). Evu Frankovou Kraushar popisuje jako nepřilíš inteligentní (sv. II, s. 244-245).

Shrnutí

Celkově se tedy Kraushar snaží přistupovat ke zkoumané látce relativně objektivně. Je třeba ale říci, že občas až nekriticky přebírá některé zprávy vytvořené samotnými frankisty. Na druhé straně nepropaguje ani názory jejich odpůrců

a často je označuje za zaujaté a ovlivněné různými legendami, které se okolo frankismu vytvořily. V podstatě nezaujatě (alespoň relativně k dobovému podání) pak představuje frankistickou nauku. Ačkoliv o ní nemá příliš vysoké mínění, neupírá jí místo mezi jinými náboženskými systémy, ať již dobovými či staršími. Na rozdíl od jiných autorů ji nepovažuje za heretickou, ale dává ji do kontextu doby a jiných mystických směrů judaismu (např. myšlenky Šabtaje Cvi či Jonatana Eybeschütze). Pozitivně také vyzdvihuje motiv vzpoury proti zavedeným pořádkům a zastaralému rabínskému judaismu a snahu přivést židy do moderní Evropy. Co na frankismu Krausharovi vadí nejvíce, je ovšem vlastní postava Jákoaba Franka. Kraushar jej považuje za manipulátora pracujícího pouze pro vlastní zisk a snažícího se využít víru k ovládnutí ostatních lidí. Celkově je tak Krausharův spis dokladem o snaze o objektivitu v historiografii konce 19. století, která patrně pramení i z kombinace nacionalistických a asimilačních pozic, které Kraushar zastával.

4. Závěr

V této studii jsme se soustředili na zpracování dějin frankistického hnutí a jeho nauky v díle H. Graetze a A. Kraushara. Podle našeho názoru lze frankismus vhodně charakterizovat jako „nové náboženské hnutí“,³⁵ které vyvolalo několik kontroverzí za doby svého působení a není divu, že toto téma bylo z pohledu námi zkoumaných autorů (ale i jiných) značně atraktivní.

Zatímco Heinrich Graetz popisuje situaci frankismu z pozice tradičního židovského myslitele 19. století, Aleksander Kraushar píše o necelých třicet let později již z pohledu asimilovaného historika, který se navíc patrně považoval více za Poláka než žida. S těmito postoji se logicky pojí i badatelská východiska obou autorů. Jak již bylo uvedeno, pro Graetzovo dílo je charakteristická averze vůči nenormativním formám judaismu, proto je tato autorova zaujatost proti frankismu neskryvaně promítnuta do výkladu ve formě pejorativních označení. Ačkoliv Kraushar na Graetze navazuje, situaci vnímá již z jiného úhlu – jako zastánce a v podstatě i určitý propagátor asimilace se snaží bojovat nejen s předsudky, pověrami a pomluvami, ale také s rabínským judaismem jako takovým, neboť z jeho pohledu představuje vše, co jde proti modernímu způsobu života reprezentovaného tehdejší polskou společností. Normativní judaismus tak Kraushar vnímá jako zastaralý, jako minulost, od které je třeba se odtrhnout, podobně, jako to udělal i on sám, když konvertoval ke křesťanství. I přesto, že se Kraushar vlastní postřehy snaží zkrotit, na některých místech prosakují, například tam, kde může Kraushar text o frankismu použít ke kritice rabínů. Vzhledem ke svému asi-

³⁵ K frankismu jako novému náboženskému hnutí viz VINKLÁT, Marek. Frankismus jako nové náboženské hnutí v konfliktu. *Theologická revue*, 1/2019, str. 22-32. K novým náboženskými hnutími obecně viz např. VOJTÍŠEK, Zdeněk. *Nová náboženská hnutí a kolektivní násilí*, s. 38-44.

milačnickému světonázoru ale necítí nutnost kriticky se vyrovnávat s nenormativním judaismem, neboť jej dává na stejnou úroveň jako všechny jiné náboženské směry a ani nemá potřebu jeden konkrétní zdůrazňovat jako jediný správný.

Na závěr je třeba vyzdvihnout tezi o odlišnosti obou autorů, která je zcela patrná již z jejich osobních postojů a prostředí, ve kterém se nacházeli. Na základě této odlišnosti je proto nutně rozdílné i jejich badatelské psaní. Střetává se zde pohled normativního judaismu pěstovaného v tradiční německé komunitě s asimilačními tendencemi a polským nacionalismem. Graetzem předložený zaujatý obraz frankismu byl minimálně částečně formován na bázi osobních ideologických stanovisek. V rámci židovské historiografie měl jeho spis dalekosáhlý dopad a podle našeho názoru lze v jeho případě oprávněně hovořit o problému „politizace výzkumu studia židovské mystiky a kabaly“. Vedle díla H. Graetze jsme se ve studii věnovali dílu A. Kraushara, jelikož na Graetze v tematizaci frankismu navazoval. V Krausharově spisu o frankistech lze rovněž vysledovat ideologicky motivované hodnocení frankistického hnutí, nicméně jeho spis pod „politizaci výzkumu studia židovské mystiky a kabaly“ podle našeho názoru nelze subsumovat. Oba tyto texty lze tedy označit za „politizační“ ve smyslu popisu předmětu ze zaujatých pozic bez současného upozornění na prezentaci vlastního badatelova názoru. Závěry z našich analýz doplňují širší obraz prezentace frankismu v sekundární literatuře z oblasti židovských studií a jsou důležitou součástí projektu *Depolitizace studia židovské mystiky: teologická reflexe literatury pražských frankistů*.

Studie vznikala za podpory vnitrouniverzitní soutěže UK PRIMUS v rámci projektu „Depolitizace studia židovské mystiky: teologická reflexe literatury pražských frankistů“ (PRIMUS/17/HUM/3, hlavní řešitel: ThDr. Ivan Kohout, Th.D.).